

ПРОСТИ СИНТАКТИЧНИ ГРУПИ С ПРИЛАГАТЕЛНО ИМЕ И ПРЕДЛОГ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

PR → A И A → PR

МИЛЕН ТОМОВ, ИЛИЯНА КУНЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

tomovm@ibl.bas.bg, i.kuneva@ibl.bas.bg

В статията се представя описание на простите синтактични групи с граматичен състав *прилагателно име и предлог* в съвременния български книжовен език. Подробно са разгледани разновидностите на двата основни синтактични типа $Pr \rightarrow A$ и $A \rightarrow Pr$, като при анализа на групите се използва техниката акомодация, както и конотацията. Установява се, че най-характерна особеност на този тип групи е лексикалната акомодация, а морфологична акомодация не се реализира поради принадлежността на предлога към неизменяемите класове думи.

Ключови думи: прости групи със състав *прилагателно име – предлог*, морфологична акомодация, лексикална акомодация, синтактична съчетаемост, български език.

SIMPLE SYNTACTIC GROUPS FORMED BY AN ADJECTIVE AND A PREPOSITION IN BULGARIAN

PR → A AND A → PR

MILEN TOMOV, ILIYANA KUNEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

tomovm@ibl.bas.bg, i.kuneva@ibl.bas.bg

The paper presents a description of the simple syntactic groups formed by an adjective and a preposition in the modern Bulgarian language. The authors study in detail the variants of the two syntactic types $Pr \rightarrow A$ and $A \rightarrow Pr$, using the techniques of accommodation and connotation. The most characteristic feature of these syntactic groups is lexical accommodation, whereas morphological accommodation is not realized as prepositions are an uninflected class of words.

Keywords: simple syntactic groups formed by an adjective and a preposition, morphological accommodation, lexical accommodation, syntactic compatibility, Bulgarian language

1. Увод

Целта на настоящото описание е да се представи дистрибутивната характеристика на членовете, изграждащи простите синтактични групи $Pr \rightarrow A$ и $A \rightarrow Pr^1$, и да се обособят синтактичните подтипове на тези групи.

Простата синтактична група (ПСГ) е съставена от две **елементарни единици** с подчинителна връзка между тях – едната е **главна**, а другата е зависима от нея, т.е. **подчинена**. При групата $Pr \rightarrow A$ предлогът е главен член спрямо прилагателното име, а при групата $A \rightarrow Pr$ прилагателното име е главен член спрямо предлога.

В класа на предлозите са включени както еднословни единици, така и полисегментните предлози като *благодарение на, вследствие на, въз основа на, накрая на, отделно от* и под. Те се приемат за една синтактична единица съгласно критериите за отделимост на знака (вж. Мельчук/Mel'chuk 2013: 201) и критерия за фиксираност на словоредата (вж. Малджиева/Maldzieva 2017). Граматичната характеристика на **предлозите** като неизменяеми от морфологична гледна точка лексеми се свежда до тяхната синтактична характеристика (по Малджиева/Maldzieva 2019).

В рамките на това описание предлозите се дефинират като лексикални единици, които:

- а) не могат да се употребяват самостоятелно;
- б) имат свързваща функция;
- в) като главен член в прости синтактични конструкции винаги изискват наличието на подчинен член (тъй като нямат самостоятелна употреба);
- г) могат да бъдат подчинен член в прости синтактични конструкции – в случая с прилагателно име.

Необходимо е да се отбележи и динамиката в класа на предлозите във връзка с наблюдаваното попълване с нови единици, резултат от функционално преобразуване на групи от наречие и предлог в съставни предлози (*паралелно на, успоредно с, отделно от, перпендикулярно на, обратно на, досуц като и под.*) (вж. и Ницолова/Nitsolova 2006: 195).

Класът на **прилагателните имена** се състои от думи, които притежават формоизменителните категории *род, число и членуване*. Във връзка с описанието на прилагателното като член на разглежданите два типа ПСГ е необходимо да посочим, че според приетия в разработването на нормативната граматика подход, при който се прилагат морфологичният и синтактичният критерий и се изключва семантичният критерий (Малджиева/Maldzieva 2018; Станчева и др./Stancheva i dr. 2017), към класа на прилагателните се причисляват следните подкласове лексикални единици:

- *прилагателни в собствен смисъл* (същински прилагателни);
- *прилагателни местоимения* (лексеми, които традиционната граматика отнася към класа на местоименията: показателни, притежателни, въз-

вратни притежателни, въпросителни, относителни, неопределителни, отрицателни, обобщителни);

- *числителни прилагателни* – лексеми, които традиционната граматика отнася към класа на числителните редни имена;

- *глаголни прилагателни* – лексеми, които традиционната граматика описва като словоформи от глаголната парадигма, означавани с термина *причастия*: сегашно деятелно причастие, минало свършено деятелно причастие и минало страдателно причастие);

- лексемата *един* като изразител на неопределеност;

- *неизменяеми прилагателни* (напр. *екстра, ларж, късметлия, инат, супер, ретро* и под.) (по-подробно за принципите на формалното описание на прилагателните имена вж. Томов/Томов 2018).

Разновидностите на ПСГ са описани в настоящото изложение от гледна точка на **акомодацията** и **конотацията**. Морфологичната акомодация е граматичното въздействие на една синтактична единица върху друга при свързването им (Karolak 1972), т.е. приспособяването на една синтактична единица (акомодиран член) към изискванията на другата (акомодиращ член) при свързването им в синтактичната конструкция, при което се произвежда граматично правилна фраза (по-подробно вж. Станчева, Александрова/Stancheva, Aleksandrova 2021: 277–282). Тъй като в групите, които разглеждаме, единият член (предлогът) е неизменяема лексема, при тях не се наблюдава морфологична акомодация, но се наблюдава лексикална акомодация. Лексикалната акомодация е неморфологична акомодация и представлява явление, при което акомодиращият член очаква да се свърже с определени лексеми, например *вярващ в (свръхестественото), вярващ на (всяка информация в интернет)*, но **вярващ за, *вярващ пред*. Конотацията е явление, при което една синтактична единица (главен член) изисква наличието на друга синтактична единица (подчинен член). Например предлогът като главен член на ПСГ винаги конотира подчинен член, доколкото не може да се употребява самостоятелно. Когато подчиненият член е неконотиран, цялата група може да се редуцира до главния ѝ член: *Чета нова книга* → *Чета книга*, *Детето е талантливо като баща си* → *Детето е талантливо*.

За да се удовлетвори принципът за ясно разграничение между формално и семантично равнище на описание, възприет в рамките на разработването на нормативна граматика на българския език, в изследването се изхожда от формалната дистрибуция на единиците, изграждащи разглежданите синтактични групи, без оглед на синтактикосемантични фактори (по-подробно вж. Малджиева 2021/Maldzhieva 2021: 50–51). Примерите в изследването са ексцерпирани от Българския национален корпус и от интернет, като са наблюдавани текстове с широк стил и регистров обхват – разговорна реч, художествена литература, медийни и официално-делови текстове.

2. Прости синтактични групи с главен член предлог и подчинен член прилагателно име Pr → A

2.1. Обща характеристика на простата синтактична група Pr → A

Обект на описание са простите синтактични групи с главен член предлог и подчинен член прилагателно име от типа: *Признаха го за виновен, Смятахме този остров за необитаем, Отхвърлих този маниер като непрофесионален, Нямахме нужда да се преструвам на изненадан.*

Обикновено самостоятелната употреба на прилагателните имена след предлог е резултат на елипса или на субстантивация и тогава се реализира групата Pr → N: *Съжалявам за станалото* (за това), *Кабинетът ѝ беше срещу неговия* (кабинет).

Случаите със субстантивация могат да бъдат сравнително лесно разграничени, а при елипса на съществителното име конкретната лексема, която е пропусната, се възстановява от контекста: *Последните три месеца далеч не са така лесни като предишните (месеци).* [Срв. *Мария ← се смята → за → красива*, т.е. *красива* изобщо – без значение *жена / майка / съпруга* и т.н. В случая не е възможно възстановяване на съществителното N, употребено в изречението **Мария се смята за красива Мария*, следователно не става дума за елипса.]

2.2. Характеристика на главния член

Само няколко предлога – *за, като* и *на* – конституират проста група с прилагателно име. Останалите случаи, в които се наблюдава свързване на други предлози с прилагателни, се интерпретират като елипса или субстантивация на прилагателното, което означава, че при тях се реализира групата Pr → N, но не и Pr → A: *Твърди, че е бил отвлечен от извънземни* (субстантив); *Сложих чантата ти до моята* (чанта – елипса).

2.3. Характеристика на подчинения член

В разглежданата ПСГ участват същински прилагателни, глаголни прилагателни (причастия), прилагателни местоимения, прилагателни числителни и неизменяеми прилагателни:

Смяташе това за недостойно, Прави се на възмутена, Не можеше да се признае за победена, На пръв поглед изглеждаше грозна и мнозина я смятаха за такава, Преди двубоя румънката бе поставена като първа в основната схема, Феновете ѝ я смятат за суперсекси.

2.4. Характеристика на разновидностите на групата Pr → A от гледна точка на конотацията и акомодацията

Прилагателните имена винаги са конотирани от предлога като главен член, затова от възможните четири разновидности на групата не се реализират разновидности без конотация – Pr → A (-k, -a) и Pr → A (-k, +a).

Прилагателните имена като подчинен член в групата не са акомодирани морфологично от предлога – формите за род и число на прилагателното име в групата $Pr \rightarrow A$ са селектирани от съществително, член на друга проста група в изречението (вж. по-нататък). Не се наблюдава и лексикална акомодация. Това означава, че се реализира само една разновидност на групата $Pr \rightarrow A$, а именно $Pr \rightarrow A (+k, -a)$.

2.5. Характеристика на групата $Pr \rightarrow A (+k, -a)$

За да се реализира ПСГ $Pr \rightarrow A$, е необходимо в изречението да има съществително, конотирано от глагола, който конституира изречението. Както беше вече посочено, родът и числото на прилагателните в разглежданата група са селектирани от съществително, което е член на друга проста група ($V \rightarrow N$). Сrv. напр.:

Помислиха жената за мъртва / Помислиха я за мъртва.

Помислиха мъжа за мъртъв / Помислиха го за мъртъв.

При съществителните местоимения *аз* и *ти* родът на прилагателното е ситуативно зависим (избира се от участниците в комуникативния акт). Сrv. например: *Ти минаваш за всезнаец / всезнаеща, (Аз) се чувствам като петнайсетгодишен / петнайсетгодишна, Помислих те за оздравял / оздравяла*. Прилагателните в групата могат да бъдат както нечленувани, така и членувани. Членуваните форми се реализират само при сравнителната и превъзходната им степен. Сrv. например: *Предпочитам Федерер и Джокович. Намирам ги за (много) добри* и неграматичното **Намирам ги за добрите*. Но: *Намирам ги за по-добри / по-добрите* и *Намирам ги за най-добри / най-добрите*. *През време на съжителството им той се прояви като най-разумен / най-разумният*.

Словоредът на ПСГ $Pr \rightarrow A$ е фиксиран: главният член (предлогът) винаги е преди подчинения член (прилагателното име).

3. Прости синтактични групи с главен член прилагателно име и подчинен член предлог $A \rightarrow Pr$

3.1. Обща характеристика на простата синтактична група $A \rightarrow Pr$

Според критерия възможност за свързване на прилагателното с предлог в такава синтактична група се оформят две отделни групи прилагателни имена:

A) Прилагателни имена, които могат да се свързват с предлог

Това са същинските прилагателни (1), местоименните прилагателни (2), числителните прилагателни (3) и глаголните прилагателни (4). Отделните групи могат да бъдат илюстрирани със следните примери:

(1) *готов за, съгласен с, способен на, доволен от, достоен за, виновен за, приятен за, по-добър от, достатъчен без, длъжен на, силен поради, искрен с, същите като* и др.;

(2) *Апартаментът е мой от години; Може да стане твоят след време; Той не е никакъв на Иван (не му е роднина); Можеш да бъдеш всякакъв в двореца;*

(3) *първия(т) от тримата; третия(т) в класирането;*

(4) *участващи(те) в пиесата, пеещи(те) по улиците; поканени(те) на бала; говорили(те) преди това, скърцащи(те) от старост, разсипали(те) се по земята.*

Б) Прилагателни имена, които не могат да се свързват с предлог

Не образуват проста синтактична група с предлози някои кратки форми на притежателните местоимения въпреки контактната им позиция. Напр.: *Това са книгите му от студентството; Видях детето ѝ от втория ѝ мъж; Внесох парите си от заплатата; Това са средствата ни за харчене.*

Към това подмножество спадат и относителните местоименни прилагателни *какъвто, чийто, нечий*.

Не реализират свързване в проста синтактична група с предлог и неизменяемите прилагателни: *късметлия, инат, шик, каре, супер*. (Когато са свързани с предлог, те са съществителни, омонимни на съответните неизменяеми прилагателни: *късметлия по рождение, инат от дете*.)

3.2. Характеристика на членовете на групата

Всички видове глаголни прилагателни (вж. по-горе) могат да участват като главен член в ПСГ А → Pr. Като подчинен член в групата А → Pr могат да участват всички предлози (прости и съставни). Предлози, с които всички прилагателни могат да се свързват, са *заради, поради, подобно на, като¹, въпреки*.

Във връзка с тенденцията към преминаване на някои глаголи от класа на непреходните в класа на преходните чрез т.нар. дерективация (напр. *усмихвам←усмихвам се, страхувам←страхувам се, катеря←катеря се, боксирам←боксирам се* и под. – вж. по-нататък) (вж. Костова/Kostova 2018, Костова/Kostova 2019) е необходимо да отбележим, че тази тенденция рефлектира върху свързването на съответните глаголни прилагателни *усмихващ, катерил, страхуващ, боксиращ* и др. с предлози.

В изречението групата може да се реализира в рамките на обособена конструкция. Като обща характеристика на групата може да се посочат и паралелно срещащите се субстантивации: *Колко са болните от ковид днес?; Загиналите в катастрофи се увеличават* и под.:

Участващите в конференцията учени (реализира се групата А → Pr).

Учените, участващи в конференцията, са 30 (реализира се групата А → Pr).

Участващите в конференцията получиха сертификат (реализира се групата N → Pr).

3.3. Характеристика на разновидностите на групата А → Pг от гледна точка на конотацията и акомодацията

Конотация. Редица глаголни и неглаголни прилагателни конотират предлози, но всички прилагателни могат да се свързват с предлози и без да ги конотират (вж. при съответните подтипове). Глаголните прилагателни принципно запазват конотативните изисквания на изходните глаголи. Съществуват глаголни прилагателни, които могат да конотират и да не конотират един и същ предлог, напр. *режеещ с нож* (+k) и *режеещ с настървение* (-k); *кимащ с глава* (+k) и *кимащ с одобрение* (-k); *махнал(ия) с ръка* (+k); *махнал(ия) с досада* (-k).

Във връзка с предлозите като конотиран или неконотиран подчинен член в групата наблюденията показват, че те могат да бъдат разпределени в две подгрупи:

- А) Предлози, които могат да са конотирани от прилагателни
- Б) Предлози, които винаги са неконотирани от прилагателни.

Наблюденията дават основание към конотираните да се отнесат предлозите: *в (във), върху, до, до над, до под, до сред, за, зад, из, извън, иззад, измежду, изпод, край², към, между, на, над, насред², о, около, от, отвъд¹, открай, откъм, отсам¹ оттатък¹, по, покрай, помежду, посред, пред, предвид, през, при, пряко², с (със), след, сред, срещу.*

В зависимост от изискванията на главния член прилагателно, тези предлози могат да бъдат и неконотирани. Срв. например: *влезлият в статията човек* (*в* е конотиран от прилагателното), но: *заминалите в петък* (*в* не е конотиран от прилагателното).

Към винаги неконотираните предлози могат да се отнесат: *благодарение на, ведно с, вследствие, вследствие на, въз основа на, въпреки, допреди, докъм, заедно с, заради, както², колкото, навръх, накрай¹, накрая на, наред с, насаме с, отделно от, откъм, относно, отпреди, паралелно с, паралелно на, по за, по към, по на, подир, подобно на, по повод, поради, по случай, посредством, преди¹, пропорционално на, против, противно на, свръх, редом с, според, спрямо, съгласно, съгласно с, съобразно, съобразно с, успоредно с, успоредно на, чрез.*

Акомодация. Тъй като предлозите са неизменяем клас лексеми, морфологична акомодация от главния член не се наблюдава. Така в рамките на типа А → Pг се регистрира единствено лексикална акомодация, която се изразява в това, че главният член прилагателно в групата може да изисква наличието на точно определен предлог. Както при процесите на конотация, глаголните прилагателни имат идентични селективни изисквания за определен предлог с тези на глаголите, от които са образувани (напр. *включвам в – включващ в, приложа към – приложен към*).

Някои прилагателни могат в различните си значения да акомодират предлог или да не го акомодират, напр. *носец* (нещо *на* някого) **+а**; *носец* (държаш, имащ нещо в ръце) **-а**. Във връзка с описваните процеси на акомодация и с оглед на нормативната насоченост на описанието трябва да отбележим също така, че в определени случаи се наблюдава конкуренция или синонимна употреба на предлози при дадено прилагателно, напр. *наметнат върху / на, втурващ се в / към, приближил се към / до*.

По-нататък ще разгледаме разновидностите (подтипове) на групата $A \rightarrow Pr$. Тези разновидности се обособяват въз основа на конотативните характеристики на главния член и на акомодационните изисквания на главния спрямо подчинения член.

3.4. Разновидности на синтактичния тип $A \rightarrow Pr$

В рамките на синтактичния тип $A \rightarrow Pr$ се реализират и четирите възможни разновидности на групата.

$A \rightarrow Pr (+k, +a)$

$A \rightarrow Pr (+k, -a)$

$A \rightarrow Pr (-k, +a)$

$A \rightarrow Pr (-k, -a)$

3.4.1. Характеристики на синтактичната разновидност $A \rightarrow Pr (+k, +a)$

Характерно за първия подтип е, че при свързването на двата члена на групата има и акомодация, и конотация. Конотацията се изразява в това, че в автосемантични изречения значителна част от глаголните и някои от неглаголните прилагателни изискват наличието на предлог.

Необходимо е да се посочи, че редица прилагателни конотират и акомодират два и рядко повече предлози и такива прилагателни образуват различни прости групи с предлог (всяка такава група със съответния конотиран и акомодиран предлог е представена при съответните предлози): *завиждащ на / за; благодарилите на домакините за гостоприемството*.

а) прилагателни, акомодиращи предлог **в**:

ббиващ в, вгледан в, вглеждащ се в, вгълбяващ се в, вгълбен в, вграждащ (се) в, вдаващ се в, вдаден в, вживяващ се в, взиращ се в, витаещ в, вкарал в, вклинил се в, влятял в, влизащ в, вкопчващ се в, вместилащ се в, вмъкнал се в, внасящ в, внедряващ в, внедрен в, впръскващ в, вслушиващ се в, встъпващ в, втрещващ се в, втурващ се в, вярващ в, забиващ в, донесен в, забегнал в, кълнящ се в, прицелващ се в, промъкнал се в, проникващ в, сигурен в, целещ се в, съмняващ се в и др.

б) прилагателни, акомодиращи предлог **върху**:

върхлитащ върху, набягащ върху, надграждащ върху, наметнал върху, натрупващ, натрупван върху (на), нахвърлил се върху, отлагащ се върху и др.

в) прилагателни, акомодиращи предлог **до**:

добиращ се до, доближаващ до, довякъл се до, докопал се до, дотиращ се до (о), долазващ до, долетил се до (о), достигащ до, отскачащ² до, дотич-

ващ до, докуцукал до, доплувал до, прибягващ до, стигащ до и др.

г) прилагателни, акомодиращи предлог за:

благоприятен за, боящ се за, борил се за, виновен за, възможен за, въстанал за, гласуващ за, готов за, грижещ се за, допринасящ за, достоен за, забравил за, забранен за, зажаднял за, закъсняващ за, заминаващ за, замислящ се за, затъжил се за, жадуващ за, копнеещ за, ламтящ за, мечтаещ за, одобрен за, отговарящ за, питащ за, подраняващ за, подходящ за, пригоден за, приятен за, разпитващ за, разказващ за, разрешен за, сложен за (разбиране), служещ за, способен за, сражавал се за, тъгуващ за, притесняващ се за, страхуващ се за и мн. други.

д) прилагателни, акомодиращи предлог из:

блуждаещ из, бродещ из, витаещ из, лутащ се из, скитащ се из, шляещ се из, щуращ се из.

е) прилагателни, акомодиращи предлог като:

Глаголните прилагателни, акомодиращи предлога *като*, са малка група: *виждащ се като, възприемащ се като, възприеман като, определян като, прочул се като, прочут като, славец се като, прославил се като.*

ж) прилагателни, акомодиращи предлог към:

добавящ към, насочващ се към, подтикващ към, подстрекаващ към, препускащ към, прибавящ към, прибягващ към, приближаващ към, привързал се към, привързан към, придвижващ се към, придърпан към, придържащ се към, приканващ към, призоваващ към, прикован към, приложен към, прикрепващ към, приобщаващ се към, присламчил се към, прилепващ към, приспособил се към, присъединяващ се към, притиснал се към, пристрастен се към, пришит към, стремящ се към и др.

з) прилагателни, акомодиращи предлог над:

Много малка група прилагателни акомодират предлог *над*: *надвесил се над, надвиващ над, надвиснал над, надделяващ над, надсмиващ се над, прелитащ над, прехвърчащ над, хвърчащ над.*

и) прилагателни, акомодиращи предлог о:

Употребата на предлога е много рядка, конкурират го други предлози – *в, до, към*, например *отъркал се о (в).*

й) прилагателни, акомодиращи предлог около:

Само единични прилагателни акомодират предлог *около*: *обикалящ около, навъртащ се около*, но и *обикалящ из / по, навъртащ се край.*

к) прилагателни, акомодиращи предлог от:

Различаваме две функции на предлога *от*:

а) като граматикализирано средство за образуване на страдателни конструкции – в този случай *от* е неконотиран, но акомодиран и се отнася към подтипа А → Pr (-к, +а) (вж. по-долу).

Напр.: *гледаният / гледацията се филм* и *гледаният / гледацията се от всички филм.*

б) **от** във функция на конотиран и акомодиран от прилагателното предлог:

боледуващ от, боящ се от (заради), вдишващ от, вземащ от, възмуцаващ се от, вълнуващ се от, горд от, датиращ от, доволен от, донесен от, дразнещ се от, засрамен от (постъпката си), изисквал от, извличащ от, излизащ от, заслепяващ се от, интересуващ се от, отделен от, отдръпнал се от, отказващ се от, отклонил се от, отнемащ от, отрекъл се от, отронен от, отскачащ¹ от, отскубнат от, отчуждаващ (се) от, повикан от (терасата), получаващ от, примижаващ от (светлината), радостен от, слизащ от, срамуващ се от, страдащ от, страхуващ се от, съвзел се от, щастлив от и др.

Предлогът *от* е акомодиран и от прилагателни в сравнителна и превъзходна степен, включително неглаголни прилагателни:

Стефка е по-умна от Ирина.

Йордан е най-младият от студентите в групата.

Най-четящият от класа съученик.

Прилагателните в сравнителна и превъзходна степен акомодират и предлога в сравнение с: *по-добър / най-добрият в сравнение с досегашните.*

Прилагателните в превъзходна степен акомодират и предлозите *сред* и *измежду*: *Мария е най-високата сред / измежду съученичките си.*

л) **прилагателни, акомодиращи предлог по:**

блъскащ по, тропач по, поръсващ по, посипващ по, посипан по, плъзгащ се по, подвел се по, спускащ се по.

м) **прилагателни, акомодиращи предлог под:**

подлагащ под, подложил под, подвеждащ² под, подведен под

н) **прилагателни, акомодиращи предлог пред:**

излагащ се пред, наклеветен пред, послужил пред

о) **прилагателни, акомодиращи предлог предвид:**

Тук спадат само прилагателните *имащ, нямащ, нямал, имал, иман, вземащ, взел, взет.*

Не са разгледани взетите предвид аргументи.

п) **Прилагателни, акомодиращи предлог през:**

преминаващ през, проникващ през, просмукал се през, промъкнал се през, прескачащ през, пресякъл през.

р) **Прилагателни, акомодиращи предлог с:**

биещ се с, взаимодействие с, говорещ с, горд с, замахнал с, зареждащ (се) с, зареждан с, заяждащ се с, злоупотребяващ с, играещ с, известен с, кимащ с, конкуриращ се с, прекалявал с, примиряващ се с, прочут с, пълен с, радостен с, разбиращ се с, режещ с (инструмент), ритнал с, скарал се с, скаран с, споделям с, споделен с, смачкал с, снимащ с, сражаващ се с, съветващ се с, съгласен с, съобразяващ се с, съобразен с, състезаващ се с,

сътрудничил с, съюзяващ се с, тракащ с, тъпкан с, тъпчещ с и др.

с) Прилагателни, акомодиращи предлог след:

Единствено прилагателните *следващ* и *следвал* – от *следва* (3 л.), акомодират предлога *след*, например *имената, следващи след текста на договора*.

т) Прилагателни, акомодиращи предлози срещу и против:

биещ се против / срещу, въстаналите, вдигналите се срещу / против, гласуващ против, протестиращ против, сражавал се против, борил се против, обявяващ се против.

у) прилагателни, акомодиращи предлог на:

Формално се разграничават два предлога *на* въз основа на теста за субституция.

- **Предлог HA^1 .** При всички прилагателни от тази група конструкцията с предлог *на* и съществително след него може да се замени с кратка дателна форма (*му, ѝ, ни, ви, им*) (срв. групата $A \rightarrow N$).

Прилагателни с акомодиран предлог na^1 : *вредящ на, върнал на, възразяващ на, вярващ на, говорил на, даващ на, даден на, даряващ на, дарен на, докладващ на, донасящ на, донесен на, допадащ на, дължащ на, желяещ на, забраняващ на, заповядващ на, изпрацащ на, казващ на, молещ се на, намигащ на, натрапващ се на, носещ (=донасящ / занасящ) на, обещал на, оказващ на, осигуряващ на, оставящ на, отговарящ на, отказващ на, отпускащ на, пишещ на, подаряващ на, подмазващ се на, позволяващ на, показващ на, поръчващ на, послужил на, подсказващ на, предаващ на, предлагаш на, покланящ се на, посветил (се) на, поставящ на, пошушал на, предоставящ на, предоставен на, преотстъпващ на, преотстъпен на, пречец на, присмиващ се на, радващ се на, разказващ на, служещ на, трябващ на, услужил на, усмихващ се на, хвърлящ на, честитящ на, чудещ се на* и мн. др.

- **Предлог HA^2 .** Конструкцията от прилагателно с предлог na^2 и съществително след него ($A \rightarrow Pr \rightarrow N$), в която предлогът участва, НЕ може да се замени с кратка дателна форма (*му, ѝ, ни, ви, им*).

Прилагателни с акомодиран предлог na^2 : *закачащ на, залагащ на, заприличал на, излагащ се на, качващ се на, качил се на, лежащ на, наблюдаващ на, надяващ се на, откликнал на, отзоваващ се на, подлежащ на, позоваващ се на, седящ на, ставащ на, уповаващ се на, ходил на, покатерил се на* и др.

Словоредни особености в групата $A \rightarrow Pr (+a, +k)$. В неутрално изказване мястото на предлога е след главния член прилагателно: *разбирация се с него чужденец, мечталите за тази работа студенти*. Възможно е, макар и рядко, при логическо ударение (маркиран словоред) предлогът да е пред прилагателното: *за тази работа мечталите, с него разбирация се*. Обичайната контактна позиция може да бъде нарушена при

разширяване на главния член: *посветилия се вече на изкуството (младеж)*.

Нормативни проблеми. Като нормативен проблем може да се посочи споменатата по-горе т.нар. деререфлективация при някои глаголи, отразяваща се в производните глаголни прилагателни, защото явлението не се оценява като книжовно: *борещ се с проблемите – борещ проблемите; страхуващото го плуване; усмихващата ме история*.

3.4.2. Характеристики на синтактичната разновидност A → Pr (+ k, -a)

Прилагателните от тази група конотират предлог, без обаче да го акомодират лексикално. Главен член в този подтип са основно глаголни прилагателни. Това са прилагателните *бил, висящ, вървящ, гледащ, дошъл, живеещ, минаващ, намиращ, намерен, намиращ се, озоваващ се, падащ, попадащ, поставящ, поставен, преминаващ, разполагащ се, слагащ, сложен (някъде), случил се, стоящ, стъпващ, събиращ се, тръгващ, търсец, увиснал, хвърлящ* и др.:

гледащ в (очите, далечината), за (следи), с (внимание, подозрение)...

застаналите отделно от, успоредно с, успоредно на, заедно с, над, под, до, при...

намиращите се до, пред, зад, между, при, под, над, у, около...

минаващите през моста, край паметника, по булеварда

нанесъл се в (апартамента), на (петия етаж), при (приятеля си)...

озовал се на, над, под, до, зад, пред

събиращ се в залата, с приятели, без повод, по всяко време, след мача...

тръгналите по улицата, към центъра, през площада, с кола

Това се случува в селото, намиращо се над (до, край, оттатък) реката.

Словоредни особености. Конотираният предлог следва главния член прилагателно, но тази позиция не е абсолютна (*по улицата тръгналите хора*). Възможни са варианти, но с разлика в смисъла: *качилият се на влака в движение / качилият се в движение на влака*.

3.4.3. Характеристики на синтактичната разновидност A → Pr (-k, +a)

В този подтип предлогът не е конотиран, но е акомодиран. Към подтипа се отнася предлогът *от*¹ като граматикализирано средство за образуване на страдателни конструкции, а главен член в този случай са прилагателни от преходни глаголи: *четен от, засрамен от (Иван), гледащ се от много хора*. Тук се отнасят и случаи от типа *красив като, умен като, развиващ се чрез (самообучение)*.

3.4.4. Характеристики на синтактичната разновидност A → Pr (-k, -a)

В този подтип предлогът нито е акомодиран лексикално, нито е конотиран от главния член прилагателно. В тази разновидност подчинен член са предлозите *без, благодарение на, веднага след, ведно с, вместо, вследствие, вследствие на, въз основа на, въпреки, докъм, до над, до под, до сред, заедно с, измежду, както*², *колкото, между, навръх, наместо, нак-*

*рай*¹, *накрая на*, *наред с*, *насаме с*, *насред*², *освен*, *отвъд*¹, *отделно от*, *относно*, *отпреди*, *паралелно с*, *паралелно на*, *подир*, *подобно на*, *по повод*, *помежду*, *поради*, *по случай*, *посред*, *посредством*, *преди*¹, *пропорционално на*, *противно на*, *с*, *свърх*, *редом с*, *след*, *според*, *прямо*, *сред*, *съгласно*, *съгласно с*, *съобразно*, *съобразно с*, *успоредно с*, *чрез*.

Всички прилагателни могат да конституират група с някои от предлозите, които са посочени като неконотирани и неакомодирани. Особено показателен в това отношение е предлогът *като*, когато е във функция за сравнение.

Прилагателни като *червен*, *зелен*, *работен* ('който много работи'), *умен*, *глупав*, *срамежлив*, *смел*, *несръчен*, *нахален*, *наивен*, *рус* и мн. др. не се свързват с предлози от типа *зад*, *под*, *пред*: **работен зад*, *под*, *пред*; **сладък зад*, *пред*, *под*.

– *умен (червен, зелен) поради, заради, като, въпреки: Кодът е червен заради рекордния брой заразени с COVID-19; Светът става все по-зелен въпреки обезлесяването.*

– *такъв поради, заради, като...*

Сравни и следните примери:

възможен при различни условия; Достъпът е възможен по два начина; Влизането е възможно от две места; възможен след проучване подходящ при, в (различни условия), поради, подобно на...

трети в надпреварата / по височина / в следствие на недостатъчната подготовка

носец на (ръце), в (чантата), при (нужда), (панталона) без (колан), от (пазара)...

способен като мен, заради уменията си спрелият срещу (до, край, при...) автомобила

пристигналите въпреки наводнението

донесените в София, от Варна, без опаковка, в кашони

развит в (университета), преди (това), при (добри условия); инстинкт, развит у човека

тичащ към, около, по, из, на стадиона

свиращ в (зала), за (удоволствие), на (стадиона), пред (публика), ...

Върнахме купения с намаление уред.

Словоредните особености в този подтип са същите като при описаните дотук групи.

Заключение

От така извършеното описание на простите синтактични групи от прилагателно и предлог могат да се направят следните изводи. Докато в простите групи от синтактичния тип $Pg \rightarrow A$ се реализира само една разновидност по отношение на конотацията и акомодацията – $Pg \rightarrow A (+k, -a)$, то в

простите групи от типа $A \rightarrow Pr$ се реализират всички възможни разновидности. Като най-характерна за типа $A \rightarrow Pr$ особеност може да се посочи *лексикалната акомодация* на предлога от голяма част от глаголните и някои от неглаголните прилагателни, а в разновидността $A \rightarrow Pr (+k, +a)$ акомодацията може да се определи като силна по степен. Морфологична акомодация в ПСГ от прилагателно и предлог не се наблюдава поради принадлежността на предлога към неизменяемите класове думи. Важна особеност на глаголните прилагателни като главен член в ПСГ е, че те принципно запазват конотативните и акомодационните характеристики на съответните глаголи, от които са образувани. Словоредът на ПСГ $Pr \rightarrow A$ е фиксиран: главният член (предлогът) винаги е пред подчинения член (прилагателното име). Типична словоредна особеност в типа $A \rightarrow Pr$ е предлогът да следва прилагателното, което обаче не е абсолютно задължително.

БЕЛЕЖКА / NOTE

¹ Означенията на групите в статията следват начина на записване, приет в рамките на концепцията за разработване на нормативна граматика на българския език.

ЛИТЕРАТУРА

- Костова 2018: *Костова, Н.* Нови употреби на непреходни глаголи като преходни в българския език. – *Български език*, № 3, 62–72.
- Костова 2019: *Костова, Н.* Дереклективация на глаголи в съвременния български език. – В: *Доклади от Конференцията с международно участие на тема „Езикови нагласи и книжовен език“*. София, 17–18 септември 2019 г. София, с. 53–59.
- Малджиева 2017: *Малджиева, В.* Принципи на формалното описание на полисегментните езикови единици в нормативната граматика на българския език. – *Български език*, № 2, с. 7–19.
- Малджиева 2018: *Малджиева, В.* Принципи на формалното описание на българските изменяеми лексеми като компонент на нормативната граматика. – *Slavia Meridionalis*, 18 с. 1–23.
- Малджиева 2019: *Малджиева, В.* Формално описание на наречията в нормативната граматика на българския език. – *Български език*, № 4, с. 13–33.
- Малджиева 2021: *Малджиева, В.* Синтактичната парадигма във формалното синтактично описание. – *Български език*, № 3, с. 48–60.
- Мелчук 2013: *Мелчук, И.* Курс по обща морфология. [Прев.]. Ч. 1. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Ницолова 2006: *Ницолова, Р.* Обща характеристика на българските предлози. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 44, Кн. 1, Сб. А. Филология, с. 198–209.
- Станчева, Александрова 2021: *Станчева, Р., Т. Александрова.* Синтактичната акомодация като езикова техника и инструмент за описание на простите

- синтактични групи. – *Български език, Приложение 2021*, с. 276–274.
- Станчева и др. 2017: *Станчева, Р., М. Томов, Н. Паскалев, И. Кунева, Л. Микова*. Описание на формалните типове в именната система на съвременния български език (с оглед на разработването на нормативна граматика). – В: *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“* (София, 15–16 май 2017 година). Ч. 2. София, Институт за български език, с. 107–111.
- Томов 2018: *Томов, М.* За един нов подход при описанието на прилагателните имена в българския език (с оглед на разработването на нормативна граматика). – *Slavia Meridionalis*, 18, с. 1–19.
- Karolak 1972: *Karolak, St. Zagadnienia skladni ogólnej*. Warszawa, PWN.

REFERENCES

- Karolak 1972: *Karolak, St. Zagadnienia skladni ogólnej*. Warszawa, PWN.
- Kostova 2018: *Kostova, N.* Novi upotrebi na neprehodni glagoli kato prehodni v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, N 3, pp. 62–72.
- Kostova 2019: *Kostova, N.* Dereflektivatsia na glagoli v savremenniya balgarski ezik. – In: *Dokladi ot Konferentsiyata s mezhdunarodno uchastie na tema “Ezikovinaglasi i knizhoven ezik”*. Sofia, 17–18 septemvri 2019 g. Sofia, pp. 53–59.
- Maldzhieva 2017: *Maldzhieva, V.* Printsipi na formalното описание на polisegmentnite ezikovi edinitsi v normativnata gramatika na balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, N 2, pp. 7–19.
- Maldzhieva 2018: *Maldzhieva, V.* Printsipi na formalното описание на balgarskite izmenyaemi leksemi kato komponent na normativnata gramatika. – *Slavia Meridionalis*, 18, pp. 1–23.
- Maldzhieva 2019: *Maldzhieva, V.* Formalno описание на narechiyata v normativnata gramatika na balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, N 4, pp. 13–33.
- Maldzhieva 2021: *Maldzhieva, V.* Sintaktichnata paradigma vav formalното sintaktichno описание. – *Balgarski ezik*, N 3, pp. 48–60.
- Melchuk 2013: *Melchuk, I.* Kurs po obshta morfologiya. Ch. 1. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Nitsolova 2006: *Nitsolova, R.* Obshta harakteristika na balgarskite predlozi. – *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet “Paisiy Hilendarski”*, T. 44, Kn. 1, Sb. A *Filologia*, pp. 198–209.
- Stancheva, Aleksandrova 2011: *Stancheva, R., T. Aleksandrova*. Sintaktichnata akomodatsiya kato ezikova tehnik i instrument za opisane na prostite sintaktichni grupi. – *Balgarski ezik, Prilozhenie 2021*, pp. 276–274.
- Stancheva i dr. 2017: *Stancheva, R., M. Tomov, N. Paskalev, I. Kuneva, L. Mikova*. Opisane na formalnite tipove v imennata sistema na savremenniya balgarski ezik (s ogled na razrabotvaneto na normativna gramatika). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata yubileyna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. L. Andreychin”* (Sofia, 15 – 16 may 2017 godina). Ch. 2. Sofia, Institut za balgarski ezik, pp. 107–111.

Tomov 2018: *Tomov, M. Za edin nov podhod pri opisanieto na prilagatelните imena v balgarskiya ezik (s ogleđ na razrobotvaneto na normativna gramatika). – Slavia Meridionalis, 18, pp. 1–19.*

✉ Доц. д-р Милен Томов

✉ Гл. ас. д-р Илияна Кунева

Секция за съвременен български език

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assoc. Prof. Milen Tomov, PhD*

✉ *Assit. Prof. Iliyana Kuneva, PhD*

Department of Modern Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria

Публикувано: 31 март 2022

Published: 31 March 2022